

Untersuchungen zur Rezeption des Bildes von Maria und Jesus in den frühİslâmischen Geschichtsüberlieferungen [Erken dönem tarihsel içerikli rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın portresi üzerine araştırmalar],
Dr. Nimetullah Akın,
Edingen 2002, XIV, 230 s. 15,5 x 23 cm,
ISBN 3-932662-07-5.

Bilimsel çalışmaların farklı kültür ve dünyaların birbirlerini anlamalarına yardımcı olacağı ve yapıcı bir katkı sağlayacağına hiç şüphe yoktur. Dinin insan yaşamını belirleyen önemli bir olgu olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda İslâm-hıristiyan dünyasının birbirlerine karşı bakışlarında etkisi olan dinî değerlerle ilgili çalışmalar, her iki dünyanın birbirlerini daha iyi tanıma, anlama, ilişkileri geliştirme ve canlandırma bakımından daha da önem arz etmektedir. Bilhassa bu çerçevede iki dinin de ortak değeri olarak Hz. Meryem ve İsa ile ilgili bilgi ve rivayetler ayrı bir yere sahiptir. Ayrıca konuya dair sahip olduğumuz zengin bilgi birikiminin ve buna bağlı olarak da Hz. İsa ile ilgili tarihsel bilgi ve rivayetlerin tahlilinin yapılması gerekmektedir. Ancak bu bilgi birikiminin yeteri kadar değerlendirilebildiğini ve bu konuda gerekli katkıların sağlanabildiğini söylemek hayli zordur. Konuyla ilgili ortaya çıkan problemlerin çözümü ve kültürümüzde var olan birikimin ortaya çıkarılması her iki dünyanın en fazla ihtiyaç duyduğu husus olsa gerektir. Belirtilen meselelerin incelenmesi, ihtiyaç duyduğumuz ve edinilmesi gereken sağlıklı bir bakış açısının geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Ancak bu konuda yeterli düzeyde bilimsel çalışma yapıldığını söylemek zordur.

Bütün zorluklara rağmen son zamanlarda bu konuda bizleri heyecanlandıran ve ümit veren çalışmalar yapılmaktadır. Nimetullah AKIN tarafından Almanca olarak kaleme alınan, 2002 yılında Heidelberg Üniversitesi'nde (Almanya) Oryantalistik ve İlkçağ Bilimleri Fakültesi'ne bağlı İslâm Bilimleri

Bölümü'nde doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra yayımlanan *Untersuchungen zur Rezeption des Bildes von Maria und Jesus in den frühİslâmischen Geschichtsüberlieferungen* isimli çalışma bunlardan biridir.

Çalışma bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Eserin girişinde (s. 1-6) İslâm'daki Hz. Meryem ve İsa tasviri üzerine İslâm ve Batı dünyasında bugüne kadar yapılan çalışmaların tanıtımı ve özet olarak bir değerlendirmesine yer verilmiş, konunun hedefi, çerçevesi çizilmiş ve muhtevası özetlenmiştir. Yazarın böyle bir konuyu ele alıp inceleme sebebi olarak şu gerekçe ve ifadeler yer verdiği görülmektedir:

1. İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren mühtedî İbn Rabben et-Taberî (ö. 240/855), Câhiz (ö. 254/869) ve sonraki dönemlerde Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi müslüman müelliflerin konuyu savunmacı ya da reddiyeci bir yaklaşımla polemik bağlamında ele aldıklarını, bu yüzden söz konusu dönemlerde tartışmalarda daha çok Hz. İsa'nın beşerî ya da ilâhî tabiatı, teslîs, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, nüzül-i İsa gibi noktalar üzerinde durularak hıristiyan ilâhiyatının reddi ile Tevrat ve İncil'de İslâm Peygamberi'nin müjdelendiği varsayılan ifadelerle işaret edilmekte ve bugünkü İncillerin tahrif edildiği iddiası noktasına yoğun vurgu yapılmaktadır. Bu teolojik yaklaşımın yanında İbn Kuteybe (ö. 276/889) İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) gibi tarihçi yönleri de olan âlimler konuyu kendilerine ulaşan rivayet ve bilgilere dayanarak bir tarihçi perspektifiyle ele almışlardır. Ayrıca Hz. İsa'nın kişilik olarak bir zâhid portresi çizmesi onu tasavvuf çevresinde de önemli bir figür haline getirmiş ve ön plana çıkartmıştır. İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) bu hususta *Fusûsü'l-hikem*'de müstakil bir başlık açtığı bilinmektedir (s. 1).

2. Ayrıca hıristiyan dünyasında da genel anlamda İslâm ve özel anlamda da İslâm'ın İsa inancı ilgi uyandırmıştır. Yuhanna ed-Dımaşkı'den (ö. 163/753) itibaren milâdî VIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Hıristiyanlık âlemi İslâm'ı ve onun öğretilerini aynı polemik üslubu içerisinde değerlendirmiş, hatta bizzat Yuhanna ed-Dımaşkı'nın İslâm'ın Hıristiyanlığın sapkın bir mezhebi olduğu yolundaki görüşleri Batı dünyasının modern dönemlere kadar İslâm'a bakış açısını temsil etmiştir. Ancak XIX ve XX. yüzyıldan itibaren İslâm'daki Hz. İsa portresi modern araştırma teknikleri çerçevesinde tarihî tenkit yöntemi ile incelenmeye başlamış ve ilk defa bu bağlamda Alman oryantalist Carl Friedrich Gerock tarafından kaleme alınan *Versuch einer Darstellung der Christologie des Korans* [Kur'an kristolojisi üzerine bir tasvir denemesi] isimli eserde ortaya konulmuştur. Gerock'un bu çalışması daha sonra Finli oryantalist ve ilâhiyatçı Heikki Raeisaenen tarafından *Jesus im Koran* [Kur'an'da İsa] adlı eserinde yeniden şekillendirildi.

3. Bir başka bakış açısı da Kur'an-ı Kerim'i hıristiyan literatürü ile mukayese ederek Kur'an'da Hıristiyanlığın izlerini bulmak şeklinde geliştirdi. Tor Andrea

ve Wilhelm Rudolph gibi oryantalistler İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nda var olması muhtemel hıristiyan mezheplerini ve bunlarla İslâm'ın irtibatını araştırarak İslâm'ın Hıristiyanlık'tan tabiri câiz ise neler aşırarak yeni bir din haline geldiğini ispata çalıştılar.

4. Dinler arası diyalog döneminin en önemli malzemelerinden birisi şüphesiz yine Hz. İsa idi. Özellikle Jean Muhammed Abd el-Jalil, Michel Hayek, Roger Arneldez, Geoffery Parinder ve Olaf Schuhmann gibi Katolik ilâhiyatçıların başını çektiği akımın temel amacı Hıristiyanlığı müslümanlara, İslâm'ı da hıristiyanlara anlatabilmektir (s. 1-3).

Bugüne kadar yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak Kur'an'daki İsa'nın teolojik yönü ile sınırlı kaldığı ve Hz. İsa ile ilgili İslâm literatüründeki tarihî bilgi ve rivayetlerin tahlilinin yapılmadığını belirten yazar çalışmasının amacını da rivayetler çerçevesinde İslâm kültüründe oluşan İsa fotoğrafının tarihsel boyutunu ve kaynaklarını araştırmak şeklinde izah etmektedir. Araştırmayı belli bir çerçeve ile sınırlandırabilmek için erken dönemin ilk genel tarih eseri niteliğindeki Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarihu'r-rüsul ve'l-mülük* adlı kitabı, günümüze ulaşabilen ilk kısas-ı enbiyâ çalışması olmasından dolayı Ebû Rifâa Umâre b. Vesîme el-Fârisî'nin (ö. 289/902) *Kitabu Bed'i'l-halk ve kîsâsi'l-enbiyâ'sı* ve ağırlıklı olarak İslâm dışı literatürden istifade ederek eserini oluşturan Ya'kûbî'nin (ö. 284/897) *Târih*'i gibi üç temel eserde geçen rivayetlerin incelemeye alındığı ancak sonraki dönem literatüründe yer alan önemli ve farklı bilgilerin de ihmal edilmediği ifade edilmektedir (s. 4-5).

Birinci bölümde (s. 9-24) müslümanların genel tarihe ve İslâm öncesi peygamber kıssalarına olan ilgisi, kısas-ı enbiyâ literatürünün oluşumu ve kaynakları üzerinde durulmaktadır. Yine bu bölümde Akın, peygamberler tarihinin iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve İsrâiliyat ifadesi ile kastedilen Kitâb-ı Mukaddes ve apokrif/uydurma kaynaklı anlatımlara yer vermek, bu bilgilerin İslâm kültürüne geçişiyle ilgili olarak özellikle Ehl-i kitaptan olan Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), Kâ'b el-Ahbâr (ö. 34/654) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi mühtedilerin rollerine işaret etmektedir.

İkinci bölümde (s. 25-124) konu ile ilgili rivayetlerin hem orijinalini hem de Almanca tercümesini sunan yazar, bu metinlerin alındığı kaynaklar ve müellifleri hakkında da kayda değer bilgiler vermektedir.

Eserin son kısmı olan üçüncü bölümde (s. 125-213) ise bu metinler çerçevesinde Hz. Meryem ve İsa ile ilgili tarihî muhtevalı rivayetlerin kaynak ve metin analizi ve metinlerin hıristiyan literatüründe var olan paralel ifadelerle mukayesesi yer almaktadır. Yazar rivayetlerin kaynak açısından incelenmesi noktasında özet olarak şunları ifade etmektedir:

1. İlk ve önemli kaynak olan Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa'nın tarihî şahsiyeti ile ilgili verdiği bilgiler şu ana başlıklar altında toplanabilir: Hz. Meryem'in

doğumu; Hz. İsa'nın müjdelenmesi ve doğumu, peygamberliği, mucizeleri ve öğretileri, çarmıha gerildiği iddiası, tabiatı, Allah'ın kelimesi ve ruhu olması, havârilere. Kur'an-ı Kerim bu konuları işlerken tam bir portre çizmek yerine meseleyi kendi amacı doğrultusunda ele almış ve gerektiği kadar bilgi vermiştir. Ancak İslâm âlimleri, mutasavvıflar ve tarihçiler Kur'an'ın verdiği bu bilgiler çerçevesinde Hz. Meryem ve Hz. İsa tasavvurunu değişik yönleriyle ele almışlar ve ilgili haberlerdeki problemleri görünen ifadeleri anlamaya ve eksik bilgileri de tamamlamaya çalışmışlardır (s. 127-134).

2. Hz. İsa'nın Kur'an-ı Kerim'de anlatılan portresinde eksik kalan bilgiler sahâbe ve tâbiinin ilgisini çekmiş ve onlar tarafından ağırlıklı olarak İsrâiliyat diye tanımlanan bilgiler ışığında ikmal edilmek istenmiştir. Hz. Meryem ve İsa ile ilgili rivayetlerde Abdullâh b. Abbas (ö. 68/687), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Muhammed b. İshak (ö. 150/767) önemli bir rol oynamaktadır. Rivayetlerin senedleri üzerinde yapılacak bir incelemede Vehb b. Münebbih olmaksızın böyle yoğun bir anlatım malzemesinin erken dönem literatüründe ortaya çıkamayacağına işaret edilmektedir. Vehb b. Münebbih'in hıristiyan kültürüne olan aşinalığının, onun bu kültürün kutsal metinlerine olan merakı ve ilgisi sayesinde oluştuğu tahmin edilmektedir. Abartılı olarak da görülecek bir rivayette onun kendi ifadesi ile bu alanda okuduğu kutsal metin sayısının yetmişden fazla olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde kendi memleketi olan Yemen'de bulunan Ehl-i kitap'tan bazı kimselerle olan yakın diyalogu bu bilgi birikiminin artmasında hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Rivayetlerde gördüğümüz 'قال بعض أهل العلم' (ilim ehli birisi dedi ki) ya da 'عن بعض علماء بني إسرائيل' (Benî İsrâil ulemâsından birisinden naklen) gibi ifadeler İbn Münebbih'in yahudi ve hıristiyan bilginlerden istifade ettiği kanaatini desteklemektedir (s. 134-143).

Sonuç bölümüyle tamamlanan çalışmada yazarın rivayetleri içerik açısından incelemesi neticesinde vardığı sonuçların bir kısmını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hz. İsa'nın İslâm literatüründeki tarihî portresinin kaynakları arasında özellikle apokrif İncillerden yapılan dolaylı veya direkt alıntılar önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Meryem'e İsa'nın müjdelenmesi ve Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili anlatımlar Yakub İncili'ndeki bilgilerle hem içerik hem de sıralama açısından paralellik arz etmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki, bu paralellikler arasında bazen birbiriyle te'lifi imkansız farklar da ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi Yakub İncili'nde Hz. Meryem'in babasının adı Yuachim olarak verilmesine rağmen bu isim hem Kur'an'da hem de İslâm literatüründe İmrân olarak geçmektedir (s. 215-219).

Hz. İsa'nın çocukluğu ve mucizeleri ile ilgili anlatımların -Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği bazı noktalar dışında kalan- büyük çoğunluğu apokrif/-

uydurma kaynaklı bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada özellikle çocukluk İncillerinden Thomas'ın İncili ön plana çıkmaktadır (s. 215-219).

Erken dönem tarih ve tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerdeki Hz. Meryem ve Hz. İsa tasavvuru farklı kaynaklardan derlendiği için kendi içinde bir bütünlük arz etmemektedir. Anlatımların içerik ve bağlamlarında düzenli bir mantıkî silsile yoktur ve çoğu defa bir hikâyenin anlatımında şu iki farklı psikolojiyi görmek mümkündür: Müjde ve korku. Meselâ: Hz. İsa kendisine müjdelendiği zaman Hz. Meryem, Allah'ın rahmet ve nimetine mazhar olmanın mutlu ve mücizevî bir yolla bir çocuk dünyaya getireceği için onurlu bir ruh hali içindedir. Ancak Hz. İsa'nın doğumundan sonra evlilik dışı bir çocuğu olduğu için telaşa ve korkuya kapılarak ölümü arzu eder. Her anlatımdaki psikoloji, o anlatımın alındığı kaynağı yansıtmaktadır (s. 215-219).

Bazen hikâyelerin bir kısmı İslâm'ın bakış açısına uygun hale getirilmiştir. Meselâ kanonik İncillerde Hz. Meryem'in nişanlısı olarak adı geçen Yûsuf'a İslâmî kaynaklarda da rastlamaktayız. Ancak genel İslâm düşüncesi açısından uygun görülmediği için Yûsuf, Hz. Meryem'in nişanlısı olarak değil onun amcasının oğlu olarak yer almaktadır (s. 163).

Dil ve kültürle ilgili araçlar bazen, müslüman kültüründe karşılığı olabilecek başka kelimelerle ifade edilmek suretiyle anlatımlar İslâmîleştirilmiş yada müslüman kültüründe anlaşılır bir hale getirilmiştir. Bunun en iyi örneğini Thomas İncili'nde, Hz. İsa'nın çocukluk yıllarında gittiği bir okulda alfabe öğrenirken hocasıyla yaptığı bir tartışmada görmekteyiz: Olayda çocuk İsa öğrencilere alfabeyi öğreten hocaya karşı gelerek onu, **alfanın** anlamını bilmeden **omegayı** öğretmekle suçlar. Olay İslâm literatürüne aktarılırken alfa ve omega harfleri **ebced** formülüne dönüştürülerek, esrarlı ve kutsî anlamlar kazandırılır (s. 192-194).

İslâm literatürünün tıpkı hıristiyan literatürü gibi çocukluk yıllarının ardından peygamber oluncaya kadarki zaman diliminde Hz. İsa'nın hayatına dair herhangi bir bilgi vermemesi de bu iki literatür arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Yazar konuyu tetkik ederken sadece klasik kaynaklarla yetinmemiş, çağdaş yazar ve eserlerden de istifade etmiştir. Böylece konuyla ilgili olarak okuyucuya önemli ve zengin bir kitâbiyat sunduğu görülmektedir. Ayrıca eser Almanca olarak yapılan çalışmalar arasında bilimsel titizlik ve mantıkî tutarlılık yönünden yoğun bir mesai ürünüdür. Böyle bir çalışma yapmak suretiyle müellif, konuyla ilgili bilgi ve rivayetlerin nasıl okunması gerektiğini tahlil eden, ihtiyaç duyduğumuz ve edinilmesi gereken anlayış ve sağlıklı bir bakış açısının oluşmasına yardımcı olacak bir eser ortaya koymuştur.

Türk okuyucusunun istifadesi açısından müelliften eserini en kısa zamanda Türkçe'ye kazandırılmasını beklemekteyiz diye düşünürüz.

Ahmet YILDIRIM, Yrd. Doç. Dr.
SDÜ İlahiyat Fakültesi, ISPARTA